

Beste mensen,

Het is een eer om vandaag de co-referent te mogen zijn bij de Hannie van Leeuwen lezing van Arjan Vliegthart. Arjan vertelde iets over Hannie van Leeuwen, ik begin met iets over Arjan. In zijn rol als lid van de Eerste Kamer en daarna Wethouder heeft hij zich ingezet voor de inrichting van onze bestuurlijke instituties, en vooral voor hoe die instituties werken voor de lage inkomens. Tegendraadsheid is hem daarbij niet vreemd. Zo zorgde hij er als wethouder in Amsterdam voor dat bijstandsgerechtigden zonder kans op een baan vrijstelling kregen van de sollicitatieplicht als ze vrijwilligerswerk verrichten. Dit was tegen landelijk beleid in. Aan de p-wet wordt nog steeds gesleuteld, en Amsterdam loopt nog steeds voorop als het gaat om tegendraads zijn in het sociaal domein. Is dat een traditie die Arjan startte? Ook bij het Nibud is er volop aandacht voor en specialistische kennis over de kleine portemonnees van Nederland. Vanuit mijn werk als lector Armoede Interventies aan de Hogeschool van Amsterdam pluk ik hier de vruchten van, met Nibud als kennisbasis en Amsterdam als voorbeeld van hoe het anders kan.

Ik ga graag dieper in op drie punten die Arjan maakte.

Een rode draad is de menselijke waardigheid als essentie van sociale zekerheid.

Het eerste punt gaat over 'Opnieuw kijken naar wat je nodig hebt'. Arjan vertelde zojuist dat 'De meeste uitkeringen sinds 1979 voor het grootste gedeelte van de tijd zijn geïndexeerd, maar of je daarmee kunt kopen wat je in onze samenleving minstens nodig hebt een andere vraag is. Sterker nog, de daadwerkelijke koopkracht van de uitkeringen is door de jaren heen uitgehold.'

Met andere woorden: het sociaal minimum is achtergebleven bij de algemene welvaartsstijging die de rest van Nederland de afgelopen 45 jaar heeft meegemaakt. Arjan zei ook: 'Mensen aan de onderkant zijn de laatste decennia steeds armer geworden.' Dat is nogal wat.

Ik herken dit uit mijn onderzoek, en zou willen stellen dat armoede in Nederland, mede door het achterblijven van het sociaal minimum, de afgelopen jaren fysieker is geworden. Wat bedoel ik daar mee?

Waar Marga Klompé het in de jaren 60 nog had over 'het bloemetje op tafel' dat erbij hoorde, hebben we vandaag krantenkoppen als 'Zo ziet Amsterdam eruit: 'Kinderen op matrassen uit het grofvuil'. Armoede in westerse landen, in vergelijking met armoede in ontwikkelingslanden, werd vaak gezien als iets dat leidt tot sociale uitsluiting. De tweejaarlijkse publicatie van het CBS over armoede heet bijvoorbeeld ook nog steeds 'armoede en sociale uitsluiting'. Fysieke armoede is iets dat we meer associëren met armoede in landen als India of Afghanistan, landen waar ik gewoond en gewerkt heb en waar het beeld van armoede er een is van open riool, eenzijdig voedsel en ziekte. Toch wordt armoede hier in Nederland ook fysieker. Kale huizen zonder vloerbedekking, behang en gordijnen zijn geen uitzondering. Het wordt weer kouder, en veel mensen laten de verwarming uit, of zetten de thermostaat te laag. Kinderen komen zonder ontbijt op school, en ook in Nederland komt ondervoeding voor. Weliswaar bij ongedocumenteerden, maar dat zijn *ook* mensen die hier wonen en werken.

Een leven met te weinig inkomen is geen waardig bestaan.

Punt 2 gaat over ons sociale zekerheidsstelsel. Dit is te complex geworden, zoals wel duidelijk werd uit Arjan's verhaal zojuist. Ook dit is heel herkenbaar. In Amsterdam ga ik vaker naar bijeenkomsten van

De NoordAs, die zichzelf een actiegroep noemt die opkomt voor mensen met kopzorgen door geldzorgen. Zij organiseren regelmatig verhaalsessies, waar mensen delen hoe ze vastlopen in het sociale zekerheidsstelsel. Het doel van deze sessies is om de dilemma's aan de wethouder of beleidsambtenaren voor te leggen, om zo het systeem te veranderen, menselijker te maken.

Na een aantal van deze sessies bijgewoond te hebben, viel me iets op. Verhalenvertellers waren zeer ge-emotioneerd. En ze waren dat om twee redenen. Enerzijds waren ze ge-emotioneerd vanwege hun situatie: dakloosheid, blijf van mijn lijfhuis, schulden, armoede. Maar ze waren nog meer ge-emotioneerd, ik zou willen zeggen wanhopig, gefrustreerd en gestrest vanwege het feit dat ze vastliepen in het sociale zekerheidsstelsel. Ze hadden bijvoorbeeld geen recht op de Voedselbank maar wel honger, ze zorgden wel voor hun kinderen maar werden niet aangemerkt als alleenstaande ouder met alle financiële gevolgen van dien, ze zaten vast in een woonhuis met schulden en daarom geen recht op regelingen, ga zo maar door. Ik heb dit later systeemstress genoemd: de stress die je ervaart bij het manoeuvreren in een bureaucratisch doolhof waarin men zich gevangen voelt. We weten veel uit de literatuur over wat geldzorgen met iemand kan doen: het levert stress op. Maar als je eenmaal in de armoede zit, of schulden hebt, wordt je afhankelijk van het sociale zekerheidsstelsel, en is dat een extra bron van stress. Laatst nog, ontving ik een bericht van iemand, die zei: 'ik manoeuvreer mezelf al zo'n 5 jaar in de bijstand, de ziektewet en de WW. Toen ik las over systeemstress voelde ik mij ontzettend gezien. Eindelijk iemand die theoretisch geschoold is en woorden geeft aan wat ik, en blijkbaar velen met mij, ervaren.'

Een leven met systeemstress is geen waardig bestaan.

Het derde punt waar ik graag op inhaak is het idee dat we van koopkrachtplaatjes naar grip moeten, en dat de weg naar grip paradoxaal is. Ik citeer: 'om in het hier en nu iets te doen aan het stutten van de (laagste) inkomens ontkomt de regering er niet aan om iets te doen met het instrumentarium dat tegelijkertijd onzekerheid veroorzaakt. [lees: de toeslagen] Zeker nu de regering geen gehoor lijkt te willen geven aan het belangrijkste advies van de commissie sociaal minimum: de verhoging van het minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen.'

Vanuit mijn werk denk ik veel na over armoedebeleid. En ik zie hierin hetzelfde gebeuren: elk jaar weer, op Prinsjesdag, wordt er aan toeslagenknoppen gedraaid om koopkrachtplaatjes bij te stellen, en sinds drie jaar ook om te zorgen dat er niet teveel mensen onder de armoedegrens leven. Maar dit is geen goed armoedebeleid. We zagen het al in de plaatjes van Arjan: 60 procent van lage inkomens bestaat uit toeslagen. Dit is schokkend. En dit is een trend die sinds 1980 is ingezet. De afgelopen veertig jaar is het aandeel primaire, of markt inkomen voor de lagere inkomensdecielen steeds minder geworden. Tegelijkertijd is er meer herverdeeld via belastingen, toeslagen en uitkeringen. Dit lijkt in eerste instantie misschien een goede oplossing: als het primaire inkomen afneemt, en er wordt herverdeeld, dan dragen we in ieder geval zorg voor elkaar. Maar dit vertekent het beeld, want kijk waar we op uit zijn gekomen: mensen kunnen niet meer zonder toeslagen. Ter illustratie: De marktinkomens (primaire inkomen) aan de onderkant en de bovenkant zijn in de afgelopen 40 jaar uit elkaar gegroeid, en dan met name vanwege de lage groei (en soms krimp) in de onderkant van de verdeling, zoals recent onderzoek van Vethaak en Jongen van de Universiteit van Leiden laat zien. Zij schrijven 'Het primair huishoudinkomen van het 1e, 2e en 3e inkomensdeciel van het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen nam in de periode 1981-2021 respectievelijk af met -35%, toe met 3% en toe met 38%.' Terwijl het primaire inkomen van de hogere inkomensdecielen er met meer dan 60 procent op vooruit ging. En alhoewel herverdeling via belastingen, toeslagen en uitkeringen is toegenomen, nam dit sneller toe voor de hogere inkomensdecielen, oftewel, de hogere inkomens, dan voor de lagere

inkomens. Dus ja, niet alleen de hoogte van het sociaal minimum, maar ook de componenten doen er toe. Elk jaar een beetje bijschaven lijkt niet zo erg, de huurtoeslag en kindgebonden budget wat omhoog en de bijstand niet, maar in 40 jaar tijd creëer je een sociale zekerheidsstelsel dat niet meer klopt. Het zal ook een lange tijd duren om dit weer bij te sturen.

Op het beeld hierachter ziet u concreet wat de beleidsoverwegingen zijn vandaag. Een hogere huurtoeslag betekent minder mensen in armoede, hetzelfde bedrag investeren in een hogere bijstandsuitkering tilt mensen misschien niet boven de armoedegrens maar levert wel een menswaardiger bestaan op.

Tenslotte nog even terug naar het idee van dat we naar meer grip willen. Wat betekent grip? Zouden we dat ook kunnen definiëren als een menswaardig bestaan? Met andere woorden: als iedereen een menswaardig bestaan heeft, heeft men dan ook weer grip op het leven? En is dat wat het ultieme doel is: menselijke waardigheid als essentie van sociale zekerheid? Wat is er nodig om met voldoende zekerheid rond te komen, in een goede gezondheid te leven, in een passende woning, met gelijke kansen in het onderwijs voor kinderen? En is dit momenteel voldoende gewaarborgd in ons sociale zekerheidsstelsel? We lijken enigszins grip te hebben op inkomensarmoede. Maar zelfs met een iets hoger inkomen, ben je er nog niet. Mensen wonen nog steeds in hetzelfde tochtige, misschien zelfs schimmelige huis, in dezelfde wijk waar de gemiddelde levensverwachting tot acht jaar lager ligt dan het gemiddelde. Het werk van de ouders is nog steeds flexibel en niet beter betaald (het minimumloon is afgelopen zomer niet verder gestegen) en de kinderen hebben nog steeds te maken met kansenongelijkheid op school. Kortom: de structurele tekortkomingen op de woningmarkt, de arbeidsmarkt, in het onderwijs en de gezondheidszorg zijn nog steeds net zo hardnekkig als voorheen, en vragen om een blik die breder is dan koopkrachtplaatjes.

Anna Custers

Lector Armoede Interventies
Hogeschool van Amsterdam

Armoede Interventies



**Hogeschool
van Amsterdam**